ויאמר אליהו

דברי חיזוק
באמונה ובטחון ועוד
על פרשיות השבוע

ערב שב"ק פרשת
ויצא
י' כסלו
שנת תשפ"ז

מאת הרב **אלי' מאיר סמיט** שליט"א

♦ ביהמ"ד תוס' יו"ט ירושלים 058.323.1459 | 347.897.9968 ♦

חובת ההשתדלות, ומאידך חובת ההכרה כי הישועה רק מאת ה' לבדו!!!

אם לה' התשועה, למה צריכים סוס מוכן ליום מלחמה?

כתוב בפרשתנו (בראשית ל, יד): וַיֵּלֶךְ רְאוּבֵן בִּימֵי קְצִיר חִטִּים וַיִּמְצָא דוּדָאִים בַּשָּׂדֶה וַיָּבֵא אֹתָם אֶל לֵאָה אִמּוֹ וַתֹּאמֶר רָחֵל אֶל לֵאָה תְּנִי נָא לִי מִדּוּדָאֵי בְּנֵךְ.

וכתב הספורנו בזה"ל: "הודיע שבהיות כוונת האמהות רצויה לפני הא־ל יתברך בהשתדלותן בהכנסת הצרות וענין הדודאים, נשמעה תפילתן על זה, כי ראוי לצדיק שיעשה השתדלות הטבעי האפשר אצלו להשיג חפצו, ועם זה יתפלל שישיג התכלית", עכ"ל.

ובביאור עומק דבריו, מצינו שכתב ה'רבינו בחיי' (בפתיחה לפרשת שלח), דברים נפלאים ומאירים, המלמדים לאנוש דעה ובינה בכל ענין השתדלות הפרנסה:

שלמה המלך ע"ה אמר במשלי (כא, לא) סוּס מוּכָן לְיוֹם מִלְחָמָה וְלַה' הַתְּשׁוּעָה. ויש להבין, הרי אם לה' התשועה, למה צריך סוס מוכן ליום מלחמה.

ומבאר הרבינו בחיי, ששלמה המלך ע"ה הזהיר בכתוב זה, שיעשה האדם כל דבר שצריך לעשות בדרך הטבע, וכל מה שבכוחו לעשות יעשה, ואת השאר ימסור בידי שמים. כי אדם הרוצה לצאת למלחמה ראוי לו שיכין כלי זיין, סוסים ומרכבות ליום מלחמה, ואם אינו מכין ויסמוך על הנס, יימסר ביד אויביו.

ובכל זאת, אחר שעשה כל שביכולתו ובאמת פעל והשתדל בכל כוחו, ועשה בדרך הטבע את כל הכנותיו, מכל מקום אין לו לבטוח שישיג את רצונו מחמת הכנות אלו שעשה, אלא חייב הוא לבטוח בה' יתברך ולא בהכנותיו, כי יש אדם שיאבד במלחמה עם כל הכנותיו, וכמו שנאמר (תהלים לג, יז) שֶׁקֶר הַסּוּס לִתְשׁוּעָה.

ולכן, מצינו שציוותה התורה את בני ישראל לפני כניסתם לארץ להשתדל בהכנות הראויות, שיצאו חלוצים בעלותם למלחמה על אויביהם, ושישלחו מרגלים בערי האויבים, כי כל הענינים הללו הם הכנות לעשות מה שבכוח האדם לעשות בדרך הטבע.

ואף על פי שעם ישראל לא היו צריכים לכל זאת, לפי שהרי פשוט וברור שניצחונם לא היה בדרך הטבע, כי אם לפי הזכות והעונש, מכל מקום ציוותה התורה את בני ישראל שיעשו את כל ההשתדלות הזאת, ואחר כך ימסרו את התשועה למי שהתשועה שלו. כי דרך התורה היא לא לסמוך על הנס לעולם, אלא תמיד תצוה אותנו שנשתדל בכל ההכנות האלו כפי כל המצטרך, ואחר כך עם כל השתדלותנו צריך להיות אמונה שלימה שאין עיקר התשועה אלא רק על ידי השם יתברך. וזהו שאמר שלמה המלך ע"ה סוּס מוּכָן לְיוֹם מִלְחָמָה וְלַה' הַתְּשׁוּעָה.

וכן מצינו אצל דוד המלך ע"ה, כששאל באורים ותומים, השיבו הקב"ה: הָסֵב אֶל אַחֲרֵיהֶם וּבָאתָ לָהֶם מְפוּגֹל בָּבָאִים (שמואל ב', ה, כג), ומבואר שציווה אותו השי"ת להשתדל בדרך המנהג והטבע, כמנהג שאר אומות העולם המנצחים במלחמה בדרך הטבע.

וכן מצינו במלחמת העי, שאמר השי"ת ליהושע (יהושע ח, ב): שִׂים לְךָ אֹרֶב לָעִיר מֵאֲחֳרֶיהָ. ומטעם זה שלח משה רבינו ע"ה מרגלים במדבר פארן, שהקב"ה ציווהו על כך. עכת"ד הרבינו בחיי.

הרי למדנו מדבריו, שעלינו להתנהג במלחמה עם כל כללי המלחמה, להכין סוס מוכן למלחמה וכלי נשק

> "שאכן צריך לעשות השתדלות, אך עם עשייתו ידע שעושה זאת רק מחמת רצון ה' שיעשה מעשה השתדלות, אבל לא שיש בזה איזה כח לקרב או לרחק".

מן המשובחים, ולהשתמש בכל תחבולות המלחמה שבכוחן לנצח את האויב. ואין לנו לסמוך על הנס ולעשות השתדלות כל שהיא בלבד, אלא צריך האדם לעשות כל מה שביכולתו ובכוחו להשתדל לצורך המלחמה, ועם כל זאת עליו לדעת שהישועה היא לה' וכמו שנאמר: וְלַה' הַתְּשׁוּעָה.

והנה, בכל המלחמות שעשה יהושע עם מלכי כנען, מצינו שנלחם בחרב ובחנית ובכל טכסיסי המלחמה, וכמו שמפורש במלחמת העי, ששם להם מארב, ועשו עצמם כאילו הם נסים מלפני העי, כדי שירדפו אחריהם ויינתקו מן העיר (עיין יהושע ח), ואחר שרדפו אחריהם ולא נשאר איש בעיר, קמו מן המארב ושרפו את העיר, ונלחמו אנשי העי פנים ואחור, ואף על פי שהיו מובטחים מאת ה' שינצחו.

ועם כל מה שכבש יהושע את מלכי כנען במלחמות, כתוב בסוף ספרו (יהושע כד, יב) שאסף יהושע את כל שבטי ישראל, ואמר להם: לֹא בְחַרְבְּךָ וְלֹא בְקַשְׁתֶּךָ. ופירש הרד"ק, שאם לא היה עוזר השי"ת לא היינו מנצחים כלל, וכדרך שאמר דוד המלך ע"ה: לֹא בְקַשְׁתִּי אֶבְטָח וְחַרְבִּי לֹא תוֹשִׁיעֵנִי (תהלים מד, ז). וכן אמר דוד המלך ע"ה (תהלים מד, ג-ד) אַתָּה יָדְךָ גּוֹיִם הוֹרָשְׁתָּ וַתִּטָּעֵם וגו', כִּי לֹא בְחַרְבָּם יָרְשׁוּ אָרֶץ וּזְרוֹעָם לֹא הוֹשִׁיעָה לָמוֹ, כִּי יְמִינְךָ וּזְרוֹעֲךָ וְאוֹר פָּנֶיךָ כִּי רִצִּיתָם. ופירש רש"י: "תרע לאומים, הרעות לשבעה אומות גדולות ושלחתם מפנינו, ואתה בכוחך הורשתם מתוך ארצם ותטעם לאבותינו בתוכה", עכ"ל. הרי שעל אף כל המלחמות הגדולות שעשה יהושע, אמר דוד המלך ע"ה ברוח קודשו: וּזְרוֹעָם לֹא הוֹשִׁיעָה לָמוֹ. וְלֹא בְחַרְבָּם יָרְשׁוּ אָרֶץ. אלא אַתָּה בְכֹחֲךָ הוֹרַשְׁתָּם.

אולם לאחר שעשינו את כל ההשתדלות הראויה מצידנו, אין לנו לפחד, וכמו שנאמר (דברים כ, א) וָרָאִיתָ סוּס וָרֶכֶב עַם רַב מִמְּךָ לֹא תִירָא מֵהֶם כִּי ה' אֱלֹקֶיךָ עִמָּךְ, וכתיב (שם, ד): כִּי ה' אֱלֹקֵיכֶם הַהֹלֵךְ עִמָּכֶם לְהוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם. הרי שאף אם יהיה העם רב מאיתנו, אין לנו לפחד, כיון שה' אלקינו עמנו.

אין לבטוח לא בחוזק האויב ולא בחולשתו!

וכן כשהאויב חלש מאיתנו, אין לנו לבטוח בכוחנו ולא לסמוך על חולשתו. ויש ללמוד זאת מיהושע, שאחר שהרגו את עכן שמעל בחרם, אמר לו הקב"ה (יהושע ח, א) אַל תִּירָא וְאַל תֵּחָת, קַח עִמְּךָ אֶת כָּל עַם הַמִּלְחָמָה וְקוּם עֲלֵה הָעָי, רְאֵה נָתַתִּי בְיָדְךָ אֶת מֶלֶךְ הָעָי. וכמו שמבואר שם, שלקח יהושע שלושים אלף גיבורי חיל וישלחם לילה.

ויש להבין, למה הוצרך יהושע לקחת שלושים אלף גיבורי חיל כנגד אלפיים או שלושת אלפים איש, כפי שאמרו לו המרגלים בפעם הראשונה: "אַל תְּיַגַּע שָׁפָּה אֶת כָּל הָעָם, כִּי אֶלְפַּיִם אוֹ שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים אִישׁ, כִּי מְעַט הֵמָּה".

אלא מבואר שאמר לו הקב"ה שיקח את כל העם ולא יסמוך על חולשתם, כפי שאמרו לו המרגלים. וכשם שאין לנו לפחד מחוזקו של האויב, כך אין לנו לסמוך על חולשת האויב. הרי לנו הנהגת עם ישראל במלחמה: "סוּס מוּכָן לְיוֹם מִלְחָמָה", צריך להכין למלחמה את כל המצטרך ולהתכונן בכל התחבולות, וכמו שנאמר (משלי כ, יח) וּבְתַחְבֻּלוֹת עֲשֵׂה מִלְחָמָה, ואין לנו לחסר דבר מכל דרכי המלחמה. ואחר שעשינו את כל זאת, יש לנו לבטוח בה', כי לא חוזק הצבא ולא חולשת האויב הם הגורמים לניצחון, אלא כִּי ה' אֱלֹקֵיכֶם הַהֹלֵךְ עִמָּכֶם לְהוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם. וְלַה' הַתְּשׁוּעָה.

נמצא לפי דברי הרבינו בחיי, שזה הניסיון הגדול העומד לפני בני אדם, שמצד אחד, על האדם לעשות

את כל הפעולות בדרך הטבע, אך מאידך יש לו לדעת שאין המעשים פועלים כמו שנראה לעיני האדם, כאילו הישועה היא תוצאה מהשתדלותו, אלא לַה' הַיְשׁוּעָה, והשתדלותו אינה אלא לקיים גזירת המלך, כעין מס שחייבים בני אדם למלכות.

ההשתדלות אינה אלא מצד חובת האדם, והישועה מאת ה'

והנה נודע מה דאיתא במדרש (עי' רש"י בראשית כט, יא), בשעה שהלך יעקב חרנה במצות אביו לישא לו אשה, בא אליפז בן עשו הרשע ונטל ממנו את כל אשר לו. אז אמר יעקב "מֵאַיִן יָבֹא עֶזְרִי" (תהלים קכא, א). אליעזר, בשעה שהלך להביא את רבקה, מה כתיב ביה (בראשית כד, י) וַיִּקַּח כָּל עֲשָׂרָה גְמַלִּים וגו', ואני לא נזם אחד ולא צמיד אחד וכו'. חזר ואמר: מה אנא מובד סברי מן בריי, חס ושלום לית אנא מובד סברי מן בריי [=מה אני מאבד תקוותי מבוראי, חס ושלום אין אני מאבד תקוותי מבוראי] עֶזְרִי מֵעִם ה' (תהלים קכא, ב).

ומבאר הגה"ק הכתב סופר זי"ע, שבתחילה חשב יעקב לילך בדרכי האבות, שהנהיגו עצמם בדרך הטבע, שעל כן נטל עמו אליעזר עשרה גמלים מכל טוב אדוניו בידו, ולא סמכו על הנס. ועל כן, כאשר לקח ממנו אליפז את הכל, חשב לעצמו מֵאַיִן יָבֹא עֶזְרִי, היינו, היאך אשיג את זיווגי הנקרא עזר, וכדכתיב (בראשית ב, יח) עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ.

אולם שוב חזר והתבונן, כי אף כשהולך האדם בדרך הטבע, אי אפשר לו להשיג מאומה אלא אם ה' בעזרו, כי הכל בידי שמים, והחריצות הבל ושוא היא. ואצל הבורא יתברך שמו אין שום חילוק בין דרך הטבע לחוץ לדרך הטבע, ומי שאמר לשמן וידלוק יכול לומר גם לחומץ שידלוק, אלא שהקב"ה רוצה למעט בנס, ועל כן ציווה על ההשתדלות. אבל מי שאין בידו לעשות השתדלות, פטור הוא ממנה, ויכול לסמוך על הקב"ה שיעזור לו גם בלי עזר מבשר ודם.

ועל פי זה פירש הכתב סופר זי"ע, מה שאמר יעקב אבינו: "מָה אָנָא מוֹבֵד סִבְרִי מִן בָּרָאי", כלומר, מה אנא - מה אני, כשיש לי כל, אם אני מובד סברי מן בריי, מאבד תקוותי מבוראי, ואיני סומך ובוטח בה', הרי כל מה שיש לי כלא היה. ואם כן, גם כשאין לי, אין אני מאבד תקוותי ובטחוני בקוני, ועזרי הוא העזר כנגדו מאת ה', גם בלי השתדלות.

כמו דמצינו בירושלמי (תרומות פ"ח ה"ג) שרבי ינאי פחד מנחשים, והיה מניח ארבע כרעי מיטתו בדליים מלאים מים, כי הנחש אינו יכול לעבור ולדלג עליהם. פעם אחת, כשניעור משנתו, מצא נחש על מיטתו. מאז ציווה רבי ינאי להסיר את הדליים, ואמר, עלי לבטוח בה' שישמרני מן המזיקים.

ולכאורה יש לתמוה, וכי מעיקרא לא בטח בה'? אלא ודאי, כי מתחילה קיים בעצמו חובת ההשתדלות לשמור עצמו ממזיקים ומרעין בישין. אולם משנוכח שאין השתדלותו מועילה, ואין הדליים עוצרים בעד הנחשים, הסיק מכך שאין מבקשים ממנו השתדלות בענין זה, ועליו רק לשים מבטחו בה' אלקים. ומובן שאין הדברים באים לגרוע מחובת ההשתדלות, אלא להבין ולהשכיל מהותה של השתדלות מהי.

כל תהלוכות האדם הכל ממתנת שמים!

זהו כלל גדול לכל תהלוכות החיים, שכך גזר הקב"ה שיצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי ערב, וביגיע כפיו יאכל לחם, וכן לענין שאר צרכיו, שהטיל חיוב על האדם לעשות פעולות השתדלות להשיגם. אמנם, בד בבד עליו לזכור את האמונה הטהורה, שאי אפשר לו לאדם להשיג מאומה בכוחו ובעוצם ידו, ואין שום שייכות בין ההשתדלות לתוצאה, אלא הכל הוא רק ממתנת שמים.

וכמו שמצינו אצל יצחק אבינו, דכתיב (בראשית כו, יב) וַיִּזְרַע יִצְחָק בָּאָרֶץ הַהִוא וַיִּמְצָא בַּשָּׁנָה הַהִוא מֵאָה שְׁעָרִים וַיְבָרְכֵהוּ ה'. ולכאורה צריך ביאור, הרי "וַיִּזְרַע" היינו שהתייגע בעבודת הארץ, ואם כן מהו שאמר "וַיִּמְצָא", הלא מציאה באה שלא בעמל ויגיעה.

וביאר הרה"ק הקדושת יום טוב זי"ע (תולדות, ד"ה ותקח רבקה, וע"ש) שאכן בפועל היה וַיִּזְרַע יִצְחָק, אולם מכל מקום, כשבא למעשה וראה שהשבלים נבטו והתבואה גדלה, הוא לא החשיב את כל יבולו אלא כמציאה גרידא וכמתנת שמים שבירכו ה', כי בְּרָכַת ה' הִיא תַּעֲשִׁיר (משלי י, כב). וכל ענין ההשתדלות אינו אלא גזירת בְּזֵעַת אַפֶּיךָ תֹּאכַל לֶחֶם, אבל מאה השערים שבאו לו למעשה, הרי הם כמציאה וכמתנה מן השמים.

וכך ביאר המהר"ם שיק זי"ע (ד"ה ויצא), במה שאמרו חז"ל (חולין צא ע"ב), שיעקב לקח מאבני המקום וישם מראשותיו (בראשית כח, יא), והתחילו מריבות זו עם זו וכו', מיד עשאן הקב"ה אבן אחת, וזהו שנאמר (שם, יח): וַיִּקַּח אֶת הָאֶבֶן אֲשֶׁר שָׂם מְרַאֲשֹׁתָיו.

וביאר את עומק ענין זה, שכאשר בא יעקב אבינו לשכב שם, נתיירא מחיות רעות וליסטים, ועל כן בטח בה' ובטובו. אך לא זו בלבד ששם מבטחו, אלא גם השתדל לעשות הצלות מה שבידו, ואלו הן האבנים, כלומר, אבני היסוד אשר שם מראשותיו, והם שני היסודות שעליהם נשען: האחד - השגחת ה', והשני - השתדלותו ומעשי ידיו.

ועל כן החלו האבנים מריבות זו עם זו, כי שני יסודות אלו לכאורה הם כצרות זו לזו, שהרי אי אפשר לבטוח בהקב"ה מחד גיסא, ומאידך גיסא לבטוח במעשי ידיו. אולם מיד עשאן הקב"ה אבן אחת, שנתן לו לב להבין שבאמת הכל אחד, כי גם מעשה ידיו יהיה בהשגחת ה'. והיינו, שאכן צריך לעשות השתדלות, אך עם עשייתו ידע שעושה זאת רק מחמת רצון ה' שיעשה מעשה השתדלות, אבל לא שיש בזה איזה כח לקרב או לרחק. ולא עוד, אלא שעצם עשיית ההשתדלות אף היא נעשית רק ברצון השי"ת, כי אי אפשר לאדם להרים יד או רגל אם לא נגזר כן מלמעלה.

[פשיטא שאין הדברים אמורים כלפי יעקב ח"ו, אלא רק בדרך הדרוש, ללמד לדורות עולם את המעשה אשר יעשון].

מצות ביכורים עניינה להשריש בלב האדם שהכל מאתו יתברך

יסוד חשוב זה באמונה משרישה בלבנו מצות ביכורים. ענין מצות ביכורים מפורש בתורה במקרא ביכורים (דברים כו, ג): וּבָאתָ אֶל הַכֹּהֵן אֲשֶׁר יִהְיֶה בַּיָּמִים הָהֵם, וְאָמַרְתָּ אֵלָיו הִגַּדְתִּי הַיּוֹם וגו'. ופירש רש"י: "ואמרת אליו שאינך כפוי טובה".

ובספר החינוך (מצוה צא) כתב: "משרשי המצוה, כדי להעלות דבר השי"ת על ראש שמחתנו, ונזכור ונדע כי מאתו ב"ה יגיעו לנו כל הברכות בעולם, על כן נצטוינו להביא למשרתי ביתו ראשית הפרי המתבשל באילנותיו, ומתוך הזכירה וקבלת מלכותו, והודאתנו לפניו כי הפירות ויתר כל הטובה מאתו יבואו, נהיה ראויין לברכה ויתברכו פירותינו", עכ"ל.

כלומר, האדם חרש, זרע, קצר והביא את היבול אל תוך ביתו, ואחר כך הוא בא אל הכהן ואומר: וְעַתָּה הִנֵּה הֵבֵאתִי אֶת רֵאשִׁית פְּרִי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לִי ה' (דברים כו, י). בזה הוא מבטל את מחשבת כֹּחִי וְעֹצֶם יָדִי, ובאומרו אֲשֶׁר נָתַתָּה לִי הוא מראה בנפשו את ההכרה האמיתית שהכל נעשה מאת ה' יתברך.

ובאמת, כשהאדם זורע, אמרו רז"ל (מובא בתוספות שבת לא ע"א, ד"ה אמונת, בשם הירושלמי), שעליו להאמין בחי העולמים וזורע, כי יודע שצריך חסדי ה' שירדו גשמים וכו', ובלי סייעתא דשמיא לא יצמח מאומה. אולם אחר הקצירה עלול הוא לשכוח זאת ולחשוב בדעתו ש-כֹּחִי וְעֹצֶם יָדִי עָשָׂה לִי אֶת הַחַיִל הַזֶּה, ולטעות שעל ידי חכמתו וכשרונו באו לו היבולים.

ואם באמת הוא חושב כן אין הוא ראוי לברכה, וכמו שאמרו חז"ל (עיין רמב"ן דברים כג, ה; ספר חסידים סי' תתרכ"ו), שאסור לעשות טובה למי שאינו מכיר טובה, ולכן הזהירה התורה להביא את הביכורים, שעל ידי זה יזכור שמאת ה' היתה לו, וממילא יהיה ראוי לברכה ויתברכו הפירות, וכמו שכתב בספר החינוך.

ועל כן לא די בדיבורים בעלמא, אלא צריך וְעָנִיתָ וְאָמַרְתָּ - מלשון הרמת קול, וכן צריך לעשות עסק גדול בכל ענין הביכורים, כדי שיושרש בנפשו על ידי הפעולות החיצוניות, שלא יהיה הדבר בדרך אגב, אלא בעסק גדול, שייקבע בנפשו ענין זה, להכיר בטובת ה', "וענית ואמרת" - שאינך כפוי טובה.

וזהו שאמרו חז"ל "בְּרֵאשִׁית בָּרָא" - בזכות ביכורים שנקראו ראשית נברא העולם. שהרי תכלית בריאת שמים וארץ היא שהאדם הנברא יכיר שכל הבריאה וכל הכלול בה הם מאתו יתברך, ועל ידי ביכורים באים להכרה זו, ואם כן בזכותה נברא העולם.

ולפי זה מבואר היטב הטעם שנסמכה מצות ביכורים לעמלק, כי מצות ביכורים היא היפך שורש עמלק, שהמצוה באה להשריש בנו ענין הכרת הטוב, שלא תהיה לעמלק שליטה עלינו, כי כח עמלק הוא (מכילתא בשלח יז): "יבוא כפוי טובה ויפרע מכפוי טובה". וכלל ישראל בטבעם הם ההיפך ממש, שמכירים טובה ויודעים שכל הטובה מאת ה' היא לנו, ובכח מצוה זו יוכל האדם לעקור את מחשבת כֹּחִי וְעֹצֶם יָדִי.

ובזה יתיישבו דברי המדרש (תנחומא פרי כי תבוא), שצפה משה רבינו ע"ה ברוח הקודש וראה שבית המקדש עתיד ליחרב והביכורים עתידין ליפסק, עמד והתקין לישראל שיהיו מתפללין שלוש פעמים בכל יום. כי עיקר התפילה הוא לידע ולזכור שהכל ממנו יתברך שמו, ומבקשין על כל פרט ופרט, לידע שהכל ממנו.

ולפי דברינו מבואר היטב, שכשראה משה רבינו ע"ה שעתידין ביכורים ליבטל, והרי כל ענין הביכורים הוא לחזק שהכל ממנו יתברך ולברך שמו, על כן תיקן משה רבינו ע"ה להתפלל בכל יום שלוש תפילות, כדי לזכור תמיד שהכל ממנו יתברך שמו.

נמצא, שחובת האדם לעשות כל אשר בידו בדרך הטבע, אך לאחר כל ההשתדלות עליו להסיר מלבו כל פחד ודאגה, ולידע כי אין הניצחון תלוי ברוב חיל ובחוזק יד, אלא הכל מאתו יתברך, כי: לַה' הַתְּשׁוּעָה.